

Zuliak M. I. Formation of Anton Krushelnytsky as individual and socio-political activist (late XIX – early XX century)

The article analyzes formation of Anton Krushelnytsky as individual and socio-political activist. Family surroundings, which helped to create outlook, political views through family communication with I. Franko, M. Pavlyk, which influenced on national upbringing, formation a person, ready to fight for the creation of an independent Ukrainian nation, are considered.

Keywords: Anton Krushelnytsky, eastern Galicia, individual, social and political activist, cultural activity.

УДК 374.73:061(477)"1905-1907"

В. О. Магась

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ВСЕРОСІЙСЬКОГО СОЮЗУ ВЧИТЕЛІВ ТА ДІЯЧІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В 1905–1907 рр.

У статті охарактеризована діяльність Одеського відділення Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти в 1905-1907 рр. В 1905 році в м. Одеса на загальних педагогічних нарадах і засіданнях Союзу відбувалося обговорення його програмних положень. Особливої гостроти при цьому набуло питання щодо професійно-політичного або виключно професійного характеру об'єднання. Наприкінці 1905 р. в зв'язку з початком репресій Союз тимчасово припинив свою діяльність. Розповсюдження ідей Союзу в м. Одеса тривало до 1907 року, коли були заарештовані члени його бюро та окремі активісти організації.

Ключові слова: Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти, Одеське відділення Союзу вчителів, професійно-політична організація, професійний союз, вчительський з'їзд.

У ході революції 1905-1907 рр. почали створюватися різноманітні громадські, суспільно-політичні та професійні організації, що було наслідком пробудження суспільної активності та стало свідченням формування громадянського суспільства. Особливістю періоду стала поява безпартійних професійно-політичних організацій, котрі в своїй діяльності ставили за мету покращення професійного становища їх членів, однак вважали, що останнє можливе лише зі зміною існуючого самодержавного ладу шляхом скликання Установчих зборів (чи іншої представницької установи) на основі загального, прямого, таємного та рівного виборчого права. До таких організацій належав Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти (ВСВДНО), що широко розгорнув свою діяльність в тому числі й в українських губерніях у 1905-1908 рр. Отже, особливу громадську активність проявляли народні вчителі, які мали кращі можливості впливу на свідомість народних мас порівняно з представниками інших інтелігентних професій. Окрім того, не слід забувати, що педагогічна інтелігенція становила наймасовішу групу інтелектуальної еліти – її третю частину [1, с. 65].

Вивчення суспільно-політичних рухів на початку ХХ ст. має особливу актуальність у зв'язку з процесами становлення громадянського суспільства в сучасній Україні. Крім того, досвід боротьби вчительства за свої права та трансформацію освітньої системи важливий в контексті реформування освітньої системи в нашій державі.

В історіографічному плані питання є малодослідженим. Окремі відомості про діяльність Всеросійського союзу вчителів та діячів середньої школи містяться в статті Н. Череваніна присвяченій руху серед інтелігенції на початку ХХ ст., виданій ще у 1910 р. [2, с. 178-179]

Серед праць сучасних українських істориків слід відмітити роботу В. Й. Борисенка та Г. А. Непорожньої в якій подано характеристику з'їздів Всеросійського союзу та охарактеризовано діяльність окремих представників Союзу [3]. Взаємодію Союзу вчителів та Всеросійського селянського союзу на місцевому рівні розглянув В.О. Магась [4]. Сучасні російські дослідження дають розгорнуту характеристику діяльності центральних органів ВСВДНО [5, с. 679-690].

Разом з тим, проблеми, пов'язані з діяльністю союзів вчителів в Україні все ще залишаються малодослідженими, оскільки вказані автори звертали увагу переважно на діяльність центральних органів Союзу, а діяльність місцевих осередків майже не висвітлювалася.

Метою даної розвідки є вивчення діяльності Одеського відділення Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти у 1905-1907 рр. З цієї метою нами було виконано такі завдання: охарактеризовано програмні положення Союзу; розглянуто діяльність Одеського осередку союзу в 1905 р.; проаналізовано зміну характеру його діяльності у 1906-1907 рр.

Вчительський союз було створено 12 березня 1905 р. на зібранні 256 вчителів та діячів народної освіти в Санкт-Петербурзі де присутніми була підписана записка з пропозиціями змін в освіті та державному устрої [6, арк. 2-3 зв.].

Основні програмні вимоги ВСВДНО були затверджені в м. Санкт-Петербург на з'їзді делегатів місцевих груп союзу з усієї Російської імперії 7-10 червня 1905 року. В прийнятому на з'їзді Статуті, зокрема, зазначалося, що Союз є організацією професійною і політичною. Обстоювалася ідея політичних свобод (слова, друку, організацій тощо) та передачі влади в руки народу шляхом скликання Установчих зборів на основі загального і рівного виборчого права з прямою і таємною подачею голосів, незалежно від статі та національності. В галузі освіти передбачалася докорінна її реорганізація на засадах свободи,

демократизації та децентралізації. Планувалося також встановлення наступності в освіті, запровадження загального, безкоштовного та обов'язкового початкового навчання та безкоштовної середньої та вищої освіти, виключення Закону Божого з переліку обов'язкових предметів викладання, встановлення загальноосвітнього характеру школи з вільним викладанням, запровадження свободи викладання рідною мовою населення в усіх типах шкіл, передачу завідування справою народної освіти органам місцевого самоврядування, обраним на демократичних началах. Задля досягнення поставлених цілей Союз вдавався до тактики відкритої та вільної критики сучасного йому шкільного ладу і урядової політики у галузі народної освіти. Крім того, схвалювалися колективні протести вчителів проти дій адміністрації, що могли нашкодити шкільній справі. Членами Союзу могли бути вчителі та учні нижчих та середніх навчальних закладів та інші діячі народної освіти, що прийняли Статут організації. В організаційному відношенні місцеві групи утворювали повітові і міські, губернські, обласні відділення Союзу та особливі відділи (національні, партійні, територіальні, професійні). Для національних областей (Польщі, Кавказу, України, Литви тощо) існувала можливість організації обласних з'їздів та створення постійних обласних бюро. Центральними органами управління ВСВДНО було визнано з'їзд та Центральне бюро [7, арк. 1].

В Одеському навчальному окрузі циркуляри Міністра Народної Освіти від 21 червня та 5 серпня 1905 р., що забороняли педагогічному персоналу брати участь у будь-яких вчительських об'єднаннях, недозволених державою, в тому числі і політико-професійному Союзі вчителів, були поширені 10 та 12 вересня 1905 р. [8, арк. 7 зв.]

Незважаючи на це, 30 квітня 1905 р. Херсонська губернська земська управа, на прохання підготовчого бюро ВСВДНО в Петербурзі, звертала увагу Одеської міської управи на необхідність організації вчительського союзу. Надсилалися також безпосередні пропозиції з Москви та Санкт-Петербургу. Згодом постало питання про створення союзу всіх міських і земських службовців, в тому числі і вчителів, в зв'язку з чим в м. Одеса пройшло кілька зібрань міських службовців [9, арк. 214]. Саме представники Одеського Земства висловили підтримку звільненому за політичну активність і висланому з Одеси, члену Одеського бюро ВСВДНО, колишньому діловоду відділення міської управи з питань народної освіти С.І. Лисенку. В № 6755 від 13 жовтня 1905 р. газети «Одесские Новости» було надруковано звернення «Бюро союзу земських службовців Одеського повіту» до міського голови з проханням повернути йому втрачену посаду [9, арк. 83].

В м. Одеса відділення ВСВДНО було утворено викладачами приватних училищ і середніх закладів освіти. Але 8 листопада 1905 р. окремі вчителі запропонували утворити чисто професійний союз. Вчителі погодили, що питання про типи союзу необхідно було обговорити більш докладно і притому по можливості за участю всіх учителів народних шкіл Одеси. З цією метою було створено підготовчу комісію з 25 вчителів, організовану при управі [9, арк. 214].

17-го листопада 1905 р. відбулася нарада Комісії вчителів. На ній з доповіддю «Про заснування Одеського союзу вчителів початкової школи» виступив згадуваний С.І. Лисенко. Він подякував присутнім за висловлене йому співчуття з приводу вимушеного звільнення та переїзду. В ході своєї доповіді Лисенко запропонував до розгляду програму тотожну Статуту, прийнятому 7-10 червня 1905 р. на вчительському з'їзді в Санкт-Петербурзі [9, арк. 54-54 зв.]. Після цього, головуючим було запропоновано провести загальні збори вчителів для ознайомлення з програмами професійно-політичного та чисто професійного союзу для того, щоб бажаючі могли свідомо приєднатися до того чи іншого об'єднання. Питання про необхідність загальних зборів було прийнято одногосно. Для проведення означених зборів було вирішено звернутися в бюро професійно-політичного союзу та професійного союзу, для делегування ними своїх представників (по 3 особи) для докладнішого знайомства з програмами обох типів об'єднань та їх подальшого обговорення. С.І. Лисенко запропонував тим хто вже визначився записуватися у нього до ВСВДНО [9, арк. 209].

Загалом, до союзу записалося близько 50 осіб [10, арк. 38-38 зв.]. Членами бюро місцевого осередку Союзу вчителів було обрано згаданого С.І. Лисенка, завідувачу школою при Петропавлівському початковому училищі Н.О. Гернет, вчителів М.І. Ржепішевського та М.П. Сквері, лаборанта Новоросійського університету П.В. Казанецького, та студента цього ж університету Д.А. Штейна [11, арк. 5-9 зв.].

Членами Бюро ВСВДНО було створено проект Статуту Одеського міського відділення. Він включав в себе 15 окремих пунктів в яких обумовлювалися організаційні принципи функціонування відділення. Зокрема в ньому вказувалося, що відділення входить до складу Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти, приймає Статут ВСВДНО і всі постанови загальних делегатських з'їздів, однак діє цілком автономно і має повну самостійність в прийнятті рішень, що не суперечать програмним документам Союзу [8, арк. 3 зв.]

В подальшому відбувалися як засідання бюро, так і загальні збори Одеського союзу вчителів. На засіданні загальних зборів членів Одеського відділення ВСВДНО 28 листопада 1905 були зроблені такі постанови: 1) питання про вступ до числа членів відділення окремих осіб, що не належали до груп та відділів, (питання індивідуального чи колективного членства в Союзі) було вирішено залишити відкритим і обговорити на засіданнях відділів та груп; 2) ухвалено правило затверджувати кожен параграф Статуту Одеського відділення простою більшістю голосів; 3) прийнято положення про необхідність ухвалення делегатів на делегатські з'їзди Союзу на загальних зборах членів відділення; 4) кожен відділ та група мали вносити у касу Одеського повітового відділення 30 % своїх щорічних надходжень; 5) загальні збори членів відділення на кожному засіданні мали обирати головуючого; 6) вирішено надати право бюро відділення надсилати представника в місцеве бюро Союзу Союзів; 7) постановлено взяти участь в організації справи допомоги голодуючим. 8) делегатом на всеросійський з'їзд Союзу обрано С.І. Лисенка. Він же очолив

діяльність Одеського відділення по організації допомоги голодуючим [10, арк. 10-10 зв.]. Таким чином, на цьому засіданні вирішувалися переважно організаційні питання, що було необхідно для налагодження нормального функціонування структурних елементів організації.

5 грудня 1905 р. пройшли загальні збори Одеського відділення Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти на яких увага була зосереджена на обговоренні програмних аспектів діяльності Союзу. При цьому один з членів Союзу вказав, що він не поділяє, а тому ігноруватиме політичні завдання ВСВДНО, а в Союз він вступив лише з тактичних міркувань. 7 грудня 1905 р. в заяві члена організації Є. Балдіна перед бюро Союзу було, навіть, поставлене питання про виключення з лав організації вчителя, що висловився проти політичної складової програми на загальних зборах [8, арк. 4 зв.-5].

6 грудня 1905 р. на засіданні бюро Одеського відділення ВСВДНО було вирішено тимчасово до місцевого Союзу Союзів делегувати С.І. Лисенка та М.І. Ржелішевського, а в разі делегування Лисенка від Союзу міських службовців (членом якого він також був) – відрядити Н.О. Гернет. Вирішено також надрукувати проект Статуту відділення та прискорити створення відділення з позашкільної освіти. Бюро відділення також звернулося до бюро відділів з проханням надіслати бланки зі списками членів та грошові внески для подальшого їх переправлення до Центрального бюро Союзу. Скарбником була обрана Н.О. Гернет. Бюро Одеського відділення спланувало також план проведення загальних зборів організації. На наступному засіданні планувалося обговорити ставлення до політичних страйків і особливості їх практичного здійснення, розглянути питання про спільну роботу союзу з іншими союзами, висловити ставлення до Союзу Союзів (при цьому виступаючий М.І. Ржелішевський мав відстоювати думку необов'язковості постанов Союзу Союзів), розглянути участь Одеського союзу вчителів у допомозі голодуючим [10, арк. 11].

Загальні збори Одеського відділення Союзу відбулися 17 грудня 1905 р. Були присутні всі члени бюро, котрі виступали в якості доповідачів по означеним запитанням. Питання про ставлення до страйку було вирішено передати у відділи [10, арк. 11 зв.].

Одеська організація Вчительського союзу також відгукнулася окремими постановами на революційні події кінця 1905 року. Так, у постанові загальних зборів членів Одеського відділення ВСВДНО було вказано, що Севастопольське повстання жовтня-листопада 1905 р. було викликане відмовою самодержавно-бюрократичної влади реформувати на демократичних засадах норми державного управління. Загальні збори висловили переконання, що лише негайна передача влади в руки народу, шляхом скликання Установчих зборів на основі загального, рівного, прямого та таємного виборчого права, разом з впровадженням свобод совісті, друку, слова, організацій, зборів, страйків, здатні припинити криваву боротьбу, проявом якої і стало Севастопольське повстання. Постанову було прийнято одногосно [10, арк. 39].

Окрім того, члени Одеського відділення Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти на своєму засіданні одногосно прийняли постанову з підтримкою поштово-телеграфного страйку: «Ми...шлемо свій гарячий привіт і співчуття товаришам поштово-телеграфним службовцям, дивуємося стійкості і одностайності, з якою вони, виступили на захист прав свого Союзу, що веде боротьбу за велику справу звільнення Батьківщини» [8, арк. 5].

С.І. Лисенко представляв Одеське відділення на Другому з'їзді Союзу, що пройшов 26-29 грудня 1905 року в м. Теріокі (Фінляндія) [11, арк. 7].

Одеському відділенню Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти у зв'язку з початком періоду репресій наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. довелося тимчасово згорнути свою діяльність [12, арк. 2-2 зв.], котра, впродовж 1906 року поступово відновилася, однак проходила на конспіративних засадах. Саме з цим пов'язаний брак відомостей про діяльність названого осередку ВСВДНО в цей період.

Бюро Одеського відділення ВСВДНО, створене ще 1905 року було ліквідовано лише 11 квітня 1907 р., коли було заарештовано п'ять з шести його членів (всі окрім С.І. Лисенка) [13, арк. 13]. Крім того, до липня 1907 року службовці Одеської міської управи А. М. Мочар, А. А. Алті-Ока, Є. П. Григор'єва і вчитель А. Т. Штамбург розповсюджували літературу ВСВДНО, причому склад цієї літератури знаходився в приміщенні Відділення народної освіти міської управи. [14, арк. 26]. 14 липня 1907 р. згадані особи були обшукані та ув'язнені [15, арк. 64]. В результаті обшуку було вилучено 180 примірників Статуту ВСВДНО та близько 900 друкованих примірників Протоколів засідань комісії вчителів народних училищ від 3 травня, 7 червня, 13 червня та 6 жовтня 1905 р. [15, арк. 57].

Таким чином, період найбільшої активності Одеського відділення Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти припадає на 1905 рік, коли до членів місцевого осередку Союзу увійшло близько 50 осіб. Було обрано також керівне бюро союзу з 6 осіб. На загальних нарадах та засіданнях бюро розроблялися та уточнювалися програмні вимоги Союзу вчителів, обговорювалися поточні питання, вирішувалися організаційні питання, планувалася суспільно-корисна діяльність. Одеська організація Вчительського союзу також відгукнулася окремими постановами на революційну боротьбу кінця 1905 року (Севастопольське повстання, поштово-телеграфний страйк). Член Союзу С.І. Лисенко був учасником Другого з'їзду ВСВДНО. Репресії, проведені владою наприкінці 1905 – на початку 1906 рр., негативно позначилися на діяльності Одеського відділення. В 1906 р. діяльність Союзу в м. Одеса була відновлена і проходила на конспіративних засадах до 1907 р. коли були заарештовані члени місцевого бюро та ряд активістів Союзу. Перспективами подальших досліджень є вивчення діяльності осередків ВСВДНО в інших українських губерніях Російської імперії та узагальнення досвіду їх діяльності в різні періоди революції 1905-1907 рр.

Джерела та література

1. Фареній І. А. Педагогічна інтелігенція в кооперативному русі початку ХХ ст. / І. А. Фареній // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2004. – Вип.8. – С. 65-68.
2. Череванин Н. Движение интеллигенции / Н. Череванин // Общественное движение в России в начале ХХ-го века: в 3-х т. / под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. СПб., 1910. – Т. 2, Ч. 2. – С. 146-201.
3. Борисенко В. Й. Суспільно-політична діяльність учителів й учнівської молоді України в 1900–першій половині 1907 рр. / В. Й. Борисенко, Г. А. Непорожня. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 149 с.
4. Магась В. О. Народні вчителі України в організаціях Всеросійського селянського союзу (1905-1907 рр.) / В. О. Магась // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 15: На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 98-103.
5. Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале XX в. / [Отв. ред. А.С. Туманова]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 887 с.
6. ЦДІАК України. – Ф. 2017. Історико-філологічне товариство. м. Харків. 1877-1919 рр. – Оп. 1. – Спр. 410. Отношение Бюро Союза народных учителей в Педагогический отдел о создании союза народных учителей 12 березня 1905 р. – 5 арк.
7. ЦДІАК України. – Ф. 838. Колекція листівок. 1897-1917 рр. – Оп. 5. – Спр. 112. Листовка Всероссийского Союза учителей и деятелей по народному образованию. 1905 р. – 1 арк.
8. ЦДІАК України. – Ф. 348. Одеська судова палата. 1877-1920 рр. – Оп. 1. – Спр. 257. Дело по обвинению Ржепишевского М.И. и др., в количестве 6-и человек, в принадлежности к Одесскому отделению «Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию». 26 листопада 1907 р. – 3 березня 1911 р. – 234 арк.
9. ЦДІАК України. – Ф. 385. Одеське жандармське управління. 1839-1917 г. – Оп. 1. – Спр. 2357. Дело о политической проверке 30 служащих Одесского уездного земства, подписавших опубликованную в газете «Одесские новости» резолюцию об отмене смертной казни, амнистии политическим заключенным, созыва учредительного собрания и др. требованиями 13 грудня 1908 р. – 28 травня 1915 р. – 209 арк.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. 1902-1914 рр. – Оп. 1. – Спр. 107. Переписка с Департаментом полиции, Жандармским управлением гор. Одессы и другими учреждениями о сборе сведений и установлении негласного наблюдения за членами Одесского отделения Всероссийского союза учителей. 23 лютого 1907 р. – 24 квітня 1909 р. – 73 арк.
11. ЦДІАК України. – Ф. 385. Одеське жандармське управління. 1839-1917 г. – Оп. 1. – Спр. 2044. Дело об Одесском отделении «Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию». 22 лютого 1907 р. – 29 листопада 1914 р. – 188 арк.
12. ЦДІАК України. – Ф. 419. Прокурор Одеської судової палати. 1869-1920 рр. – Оп. 1. – Спр. 5470. Дело по обвинению Ржепишевского М., Казанецкого П., Гернет Н. и др. в принадлежности к Одесскому отделению «Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию». 17 квітня 1907 р. – 14 лютого 1911 р. – 32 арк.
13. ЦДІАК України. – Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. 1902-1914 рр. – Оп. 1. – Спр. 110. Переписка с Департаментом полиции, Бессарабским ГЖУ, Севастопольским охранным отделением и другими учреждениями, об установлении наблюдения за делегатами III съезда Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию и съезда Общесеминарского союза. Список делегатов съезда Всероссийского союза учителей и деятелей. 8 березня 1907 р. – 17 січня 1908 р. – 79 арк.
14. ЦДІАК України. – Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. 1902-1914 рр. – Оп. 1. – Спр. 108. Дело об аресте Штамбурга А.Т., Ланда-Безверхова Н.Н. и других служащих Одесской городской управы, хранивших нелегальную литературу Всероссийского союза учителей. 8 травня 1907 р. – 19 березня 1907 р. – 49 арк.
15. ЦДІАК України. – Ф. 385. Одеське жандармське управління. 1839-1917 г. – Оп. 1. – Спр. 2048. Дело по обвинению служащего Одесской городской управы Алта-Ока А.А. в хранении 180 экз. «Устава Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию». 16 липня 1907 р. – 12 січня 1913 р. – 78 арк.

Магась В. О. Деятельность Одесского отделения Всероссийского союза учителей и деятелей народного образования в 1905-1907 гг.

В статье дана характеристика деятельности Одесского отделения Всероссийского союза учителей и деятелей народного образования в 1905-1907 гг. В 1905 году в Одессе на общих педагогических совещаниях и заседаниях Союза происходило обсуждение его программных положений. Особую остроту при этом приобрел вопрос о профессионально-политическом или исключительно профессиональном характере объединения. В конце 1905 г. в связи с началом репрессий Союз временно прекратил свою деятельность. Распространение идей Союза в г. Одесса продолжалось до 1907 года, когда были арестованы члены его бюро и отдельные активисты организации.

Ключевые слова: *Всероссийский союз учителей и деятелей народного образования, Одесское отделение Союза учителей, профессионально-политическая организация, профессиональный союз, учительский съезд.*

Magas V. O. Activity of the Odessa department of all-Russian Teachers and popular schooling figures' union in 1905-1907

The article characterizes the activity of the Odessa department of all-Russian Teachers and popular schooling figures' union in 1905-1907. The programme fundamentals were discussed at the common pedagogical conferences in Odessa in 1905. The special attention was paid to the status of the Union's department: professionally-political or professional only. The Union put an end to its activity temporarily because of repressions. The spreading of Union's ideas continued up to 1907, the year its members and activists were arrested.

Keywords: *The All-Russian Teachers and Popular Schooling Figures' Union, The Odessa Teachers' Union Department, professionally-political organization, Teacher's Conference.*